

IZABELA WIENCEK-SIELSKA
Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie
ORCID: 0000-0003-3321-1560

ZWIERZĘTA W KSIĄŻCE DAWNEJ

– W POSZUKIWANIU TREŚCI I WIZERUNKÓW

Niniejszy tekst z jednej strony służy jako przykład kweryndy tematycznej w zasobie druków XV–XVIII w., z drugiej zaś stanowi przegląd drukowanych tekstów dawnych zawierających szeroko pojęte motywy zoologiczne, wytypowanych ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie (dalej: BUW).

Il. 1. Ilustracja na stronie tytułowej w *Phaedri... Fabulae Aesopiae...*, ex typographia Societatis, Biponti 1784. Sygn. BUW 9.13.10.40.

HASŁA RZECZOWE I ILUSTRACJA
W OPISACH STARYCH DRUKÓW BUW

Poszukiwania wątków animalnych w książkach wydanych w XV–XVIII w. koncentrują się na dwóch aspektach: tekście i ikonografii. Prowadząc jakąkolwiek kwerendę tematyczną w zbiorze starych druków BUW, należy uwzględnić następujące pomoce dostępne online:

- bibliograficzny katalog kartkowy zawierający pełną informację o zasobie 130 000 książek z XVI–XVIII w., dostępny w postaci zeskanowanej w sieci¹, który można przeszukiwać przez nazwisko autora i pierwsze słowa tytułu;
- kompletny katalog drukowany publikacji wydanych w XV–XVI w., opisujący w ośmiu tomach około 12 000 dzieł pod względem bibliograficznym i proveniencyjnym, zeskanowany i dostępny w bibliotece cyfrowej Crispa²;
- katalog elektroniczny Bibliotek UW³, w którym znajduje się ponad 10 300 opisów starych druków, głównie poloników XVII w.⁴;
- biblioteka cyfrowa Crispa (kolekcja Stare druki), w której znajduje się ponad 1 000 zdigitalizowanych druków XV–XVIII w.⁵

Każde z tych repozytoriów było projektowane przede wszystkim jako zbiór informacji bibliograficznych, które identyfikują i precyzyjnie opisują daną edycję. Powstały z myślą o odbiorcach szukających konkretnego autora lub innych współtwórców druku, typografa, edycji z danego roku lub przedziału czasowego, ewentualnie tytułu (wyszukiwanie przez tytuł jest możliwe tylko przez katalogi elektroniczne). Przewagą wymienionego wyżej katalogu drukowanego nad elektronicznymi jest równoległe współistnienie w nim danych bibliograficznych i proveniencyjnych. Te ostatnie mówią o właścicielach posiadających w przeszłości egzemplarze XV- i XVI-wiecznych druków znajdujących się obecnie w posiadaniu BUW.

¹ <https://staredruki.ckk.buw.uw.edu.pl/>, data dostępu wszystkich źródeł internetowych cytowanych w artykule: 24.11.2022.

² *Katalog druków XV–XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, red. T. Komender, H. Mieczkowska, proveniencje red. M. Cubrzyńska-Leonarczyk, t. 1–8, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1994–2018, <https://crispa.uw.edu.pl/objects/search?searchValue=katalog%20druk%C3%B3w%20XV>

³ <https://chamo.buw.uw.edu.pl/search/query?theme=system>

⁴ Stan na 24.11.2022.

⁵ Nie licząc czasopism, dla których jeden rekord oznacza jeden numer. Takich rekordów jest ponad 6 000, <https://crispa.uw.edu.pl/objects/collection/6>

Katalog drukowany, przy całym bogactwie bibliologicznej informacji, jaką zawiera, nie uwzględnia tematyki dzieł ani jakiegokolwiek opisu ilustracji, poza ich wyliczeniem. Gdy w latach 90. XX w. powstawał pierwszy tom, nie tylko w Polsce, ale na całym świecie raczej nie uwzględniano tych aspektów przy opisywaniu książki dawnej. Najistotniejszą czynnością przy opracowywaniu starych druków jest zawsze precyzyjna identyfikacja wydań i stwierdzenie kompletności lub defektów egzemplarzy, a dopiero w następnej kolejności pogłębianie wiedzy na temat przechowywanego zbioru i rozszerzanie opisu obiektów w dowolnym kierunku. Panująca w większości bibliotek dysproporcja między obszernym zasobem do opracowania a szczupłym personelem w zbiorach specjalnych, przy mnogości zadań do wykonania, sprawiała, że zawsze brakowało i wciąż brakuje czasu i profesjonalnego zespołu, aby szczegółowo i wielowątkowo opracować posiadaną kolekcję.

Ponad 20 lat temu powstał wspólny elektroniczny katalog polskich bibliotek naukowych NUKAT, zrzeszający ponad 180 instytucji⁶. W obszernej instrukcji opracowania starych druków zawarto wskazówki dotyczące zarówno sposobu opisu materiału graficznego, jak i określania tematu druku⁷. Formularz opisu jest elastyczny i pozwala na wprowadzanie więcej lub mniej danych, w zależności od decyzji danej jednostki. Wówczas Gabinet Starych Druków BUW (dalej: GSD BUW) zdecydował się opracowywać dawną książkę, uwzględniając krótki opis ilustracji; tematowanie nie zostało wdrożone jako zbyt skomplikowane i czasochłonne, znacznie wydłużające i tak złożony proces katalogowania. Obecnie stosuje się następujące określenia na oznaczenie rodzaju ilustracji: mapy, portrety, plany, nuty, herby, tabele genealogiczne i przez te słowa kluczowe można prowadzić poszukiwania. Bardziej szczegółową charakterystykę umieszcza się w tzw. polu uwag. Polega ona np. na identyfikacji sztycharza, którego inicjały widnieją na rycinie, określeniu herbu na stronie verso karty tytułowej, opisanie sygnetu drukarza, portretu autora czy ogólnie tematyki większej liczby ilustracji. Na pewno nie opisuje się detalicznie zawartości ikonograficznej poszczególnych druków. Oto kilka przykładów charakterystyk ilustracji:

⁶ <http://katalog.nukat.edu.pl/search/query?theme=nukat>

⁷ H. Mieczkowska, *Format Marc 21 rekordu bibliograficznego dla starych druków*, red. M. Rowińska, L. Śnieżko, Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, BUW, Warszawa 2017. Oznaczenie ilustracji – pole 300, s. 4. Informacje dotyczące wyposażenia graficznego, typograficznego – pole 500, s. 8–9. Pola dostępu rzeczowego – pola 6xx, [8] kart.

1. Na verso karty tytułowej drzeworytowy herb z Orłem Pruskim oraz wiersz na herb.
2. Miedziorytowe ilustracje do tekstu ze schematami zaćmień Słońca i Księżyca.
3. Zawiera m.in. sześć emblematów słownych bez rycin, tzw. *emblemata nuda*.
4. Tekst w negatywowych ramach drzeworytowych, wykonanych techniką groszkową; ponadto siedem całostronicowych drzeworytów nieustalonego autora, zawierających sceny biblijne: Nawiedzenie, Narodzenie, Syn marnotrawny, Pokłon Trzech Króli, Ofiarowanie, Ucieczka do Egiptu.
5. Wariant A – na stronie tytułowej miedziorytowy sygnet drukarski z orłem. Wariant B – na stronie tytułowej miedziorytowy sygnet drukarski z lwem.
6. Według Estreichera druk zawiera 25 rycin; wszystkie zachowane egzemplarze: BJ, Ossolineum, BUW, BUP są pozbawione ilustracji.

W 2021 r. podjęto w BUW decyzję o zmianie systemu katalogowania i przejściu do wspólnego z Biblioteką Narodową katalogu OMNIS, co nastąpi prawdopodobnie w 2024 r. Dla opracowania starych druków będzie to oznaczało m.in. rozszerzenie opisu o tzw. deskryptory, czyli hasła rzeczowe stosowane w BN. Pojawiła się też obawa, czy utrzymana zostanie zasada szczegółowego opracowania innych aspektów dawnej książki. Zaprzestanie tej praktyki oznaczałoby cofnięcie się do czasów tużpowojennych i uproszczonej, narażonej na błędy rejestracji, zamiast profesjonalnego, wieloaspektowego opracowania, przydatnego badaczom różnych dziedzin – chociażby tym, którzy poszukują wątków zoologicznych w książce dawnej.

KWERENDA W BUW

– NARZĘDZIA

Na potrzeby projektu „Czytanie książki zwierząt. Ciekawość – Wyobraźnia – Wiedza – Wiara”, prowadzonego w Pracowni „Humanizm. Hermeneutyka wartości” na Wydziale „Artes Liberales” UW pod kierunkiem prof. Aliny Nowickiej-Jeżowej oraz powstającej w jego efekcie publikacji w GSD BUW przeprowadzono tematyczną kwerendę, którą zostały objęte polonika, czyli druki wydane w Polsce, polskich autorów, drukowane po polsku lub Polski

dotyczące⁸ z XVI–XVIII w. Fizycznie wydzielona z zasobu magazynowego jest tylko kolekcja poloników z XVI w. licząca 1 685 dzieł oraz z XVII w. – obejmująca 8 000 dzieł. Nieznana jest obecnie liczba poloników XVIII-wiecznych BUW, jednak i ten zasób w miarę możliwości uwzględniono.

Na pierwszym etapie zebrano dane bibliograficzne dzieł zawierających treści zoologiczne i wizerunki zwierząt, które były znane przeprowadzającym kwerendę z autopsji (metoda wolnych skojarzeń oraz robocze pliki, zdjęcia i inne pomoce)⁹. Następnie rozpoznano literaturę przedmiotu: artykuły, monografie jedno- i wieloautorskie, encyklopedie tematyczne, katalogi wystaw, a także zasoby sieciowe, w tym katalogi elektroniczne innych bibliotek, głównie zagraniczne, ale również niektóre krajowe, które precyzują tematykę i opisują ilustracje starych druków¹⁰. Identyfikując tytuły odpowiednich dzieł, sprawdzono ich obecność w BUW.

Pomocne były też dwa, dziś już przestarzałe, ale wciąż bardzo przydatne narzędzia: komputerowa baza robocza, służąca od lat 90. w GSD jako wewnętrzna pomoc działowa, w której określano tematykę ilustracji niektórych druków¹¹, oraz licząca sześć niewielkich skrzynek kartoteka kartkowa ilustracji, prowadzona krótko przed erą komputerową, od dawna niekontynuowana. Warto też wspomnieć o szczytkowej kartotece rzeczowej z lat ok. 1949–1980, z szufladką *Scientiae et artes, polonica*, gdzie znajduje się zakładka *Zoologia*¹².

⁸ Szczegółowa definicja poloników w: H. Mieczkowska, „*Polonicum*” – definicja pojęcia, zakres doboru materiału, zastosowanie w bibliografii, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2015, t. 9, s. 21–30.

⁹ Kwerenda została przeprowadzona w 2021 r. wraz z dr Joanną Milewską-Kozłowską.

¹⁰ Np. Baza Stare druki w Bibliotece Kórnickiej PAN – tu możliwość wyszukiwania przez indeksy „charakterystyka rzeczowa” i „grafika”, zob. np. obszerny opis XVI-wiecznego zielnika (trzeba kliknąć kafelek MARC): <http://baza1-bis.man.poznan.pl/cgi-bin/makwww.exe?BM=03&IM=03&WI=SIENNIKbMARCINbCAB1588&NU=01&DE=1&MC=MARC>. Ważnym repozytorium cyfrowym jest baza Urus zbierająca dane na temat grafiki w Polsce, na Litwie i w Prusach do początku XVII w. Baza powstała w latach 2016–2019 w ramach projektu badawczego „Obraz modyfikowany: recepcja grafiki w Królestwie Polskim od schyłku XV po początek XVII wieku. Przedmioty – osoby – środowiska – procesy”, projektem kieruje prof. Grażyna Jurkowlaniec z UW. Baza pozwala na wyszukiwanie motywów ikonograficznych, http://reframedimage.ehum.psn.pl/results?q=*

¹¹ Baza ISIS zawierająca kompletne opisy wszystkich inkunabułów i druków XVI-wiecznych oraz 52 000 opisów proveniencji druków XVII–XVIII wieku, ze skrótowymi danymi bibliograficznymi.

¹² K. Niklewiczówna, *Oddział Starych Druków Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie 1949–1977*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi. Zbiory specjalne” 1985, z. 8, s. 22–23. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że niemal każda biblioteka naukowa posiada w swoich magazynach lub innych zakamarkach różne tematyczne,